

הרב ד"ר צבי קנריק

"האם עלינו ללמד גמרא במדינת ישראל" כמו שלמדו בפוניבז'?"¹

בכנס בינלאומי בנושא הוראת התלמוד שהתקיים באוניברסיטת בר-אילן בחודש כסלו, תשנ"א עלתה השאלה האם להמשיך את המסורת של דרכי לימוד הגמרא המסורתיות. הכוונה לשיטת הלימוד שהייתה נהוגה בישיבות שבליטא ובפולין לפני השואה, שיטת הלימוד ששלטה לפני כ-200 שנה בישיבות וולוז'ין² עד סלובודקה³, מיר⁴, ראדין⁵, נובהרדוק⁶, קמיניץ⁷, לומז'ה⁸, ברנוביץ⁹ ורבות אחרות שנחרבו בשואה.

לכל ישיבה בליטא היו דגשים ושיטת לימוד משלה¹⁰. היו ישיבות שדגלו בתנועת המוסר¹¹ והיו ישיבות שהתנגדו לה¹². גם בגישות הלימוד, לא ניתן לומר שהייתה דרך אחת. עד לפני כמאה שנה שלטה בישיבות פולין וליטא שיטת ה"חילוקים" או ה"פלפול" מיסודו של הרב יעקב פולק¹³. לפני כמאה שנה הופיעה שיטת ה"הגיון"¹⁴ שמחוללה

1. דברי הרב שמעון אדלר, ראש המינהל לחינוך דתי בכנס באוניברסיטת בר אילן, כסלו תשנ"א, שעסק בתחום הוראת הגמרא. דבריו עוררוני להעלות את מחשבותי בנידון על הכתב.
2. נוסדה על ידי רבי חיים מוולוז'ין, תלמידו של הגאון מוילנא.
3. בשנת 1882 ייסד רבי נטע צבי פיינקל (הסבא מסלובודקה) את ישיבת סלובודקה (ישיבת "כנסת ישראל" על שם רבי ישראל מסלנט).
4. נוסדה לאחר סגירתה של ישיבת וולוז'ין על ידי רבי רפאל שפירא. ישיבה זו פרחת בעיקר בתקופת שרבי אליהו ברוך שימש כראש ישיבה.
5. של רבי ישראל מאיר הכהן, ה"חפץ חיים".
6. רשת ישיבות גדולות וקטנות בליטא ובפולין. רב (יוסף) יוזיל (הורוביץ) ראה את ייעודו להרבות תורה ומוסר באמצעות ישיבות קטנות בכל קהילה וקהילה. בראשית הוא קבע את מושבו בהומלי שברוסיה הלבנה. לאחר שהבולשביקים דיכאו את פעילותם עברו למזריטש אשר בפולין.
7. רב ברוך בער לייבוביץ שימש כראש הישיבה.
8. נוסדה על ידי רבי אלעזר שולביץ, ישיבה זו שימשה כישיבה "קטנה" אזורית.
9. בראשות רבי אלחנן וסרמן.
10. לנדוי, בצלאל: "ישיבות ליטא ופולין- מוולוז'ין ועד השואה", מחניים, סיון תשכ"ג, עמ' 34-45.
11. כגון סלובודקה בראשות ה"סבא" מסלובודקה.
12. כדוגמת ישיבת מיר בתקופתו של ר' אליהו ברוך. הוא סבר שאין ספר טוב יותר מהתלמוד הבבלי (כשבנו של "הסבא" הצטרף להנהלת הישיבה, קבעו סדרי מוסר גם בישיבת מיר).
13. שימש כראש ישיבה ואב בית הדין בפראג ובקראקא במאה ה-13. מאות תלמידים התרכזו בישיבתו שבה הרביץ תורה בחריפות רבה.
14. גישה זו כוללת:
חקירה - מהו מקור ההלכה? איך הדין פועל? מהו מהות הדין או המקרה? מהו הפירוש.

היה רבי חיים סלובייצ'יק¹⁵ שהיה ראש ישיבת וולוז'ין עד סגירתה¹⁶. היו ישיבות שלמדו בגישה של "בקיאות"¹⁷ או שלמדו בבקיאות כדי להגיע להלכה הסופית ו/או ההלכה המעשית¹⁸. בישיבת סלובודקה למדו ב"סדר" בוקר בעיון, תוך שילוב גישת החילוק וההגיון וב"סדר" של אחה"צ למדו "בקיאות". בפוניביז' למדו רוב התלמידים את המסכתות הישיבתיות¹⁹ "על הדף" ללא פלפולים שמעבר לנושא בסוגיא. השתמשו ב"ראשונים" ו"אחרונים" כדי להבין את הסוגיא על בוריה.

מתקופת התנאים²⁰, האמוראים²¹, הגאונים²² והראשונים²³ ניתן למצוא ספרות רבה המנסה להוכיח שבמשך דורות קיים "חוט" רציף שלא התנתק בין רב לתלמידו ממתן תורה. התקופה הנוכרת לעיל עברה טלטלות וזעזועים שאינם פחותים מיציאת יהודי אירופה מתופת השואה למדינת ישראל המתחדשת. השואה של חורבן בית ראשון, תקומת בית שני, חורבן בית שני ויציאה לגלות היו תקופות סוערות והעם היה צריך להתרגל ולהתמסד בכל תפוצות העולם. חז"ל ראו צורך לציין שגם בתקופות שכאלה, התורה כפי שהיא לפנינו, עברה מרב לתלמידו.

המחנכים הראשונים של הישיבות התיכוניות הגיעו אלינו מהישיבות בליטא²⁴.

- שני דינים - ביצירת ההלכה, בתוצאה, שני מהלכים שונים, סוגים שונים. ניתוח - מדוע במקרה מסוים הדין הוא כזה? מדוע הדין כאן אינו כדן במקור אחר? מהי נקודת המחלוקת.
15. חי מ-1853 עד 1918.
  16. שימש כראש ישיבה מ-1880 עד 1891 וכן אב בית דין בבריסק.
  17. בעיקר השטיבלאך בפולין ובגליציה.
  18. כדרכו של ה"חזון איש".
  19. מסכת יבמות, כתובות, נדרים, גיטין, קידושין, בבא קמא, בבא מציעא ובבא בתרא.
  20. במשנה מסכת אבות פרק א' משנה א - "משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה". משנה מסכת אבות פרק ד' משנה כ- "הלומד מן הזקנים למה הוא דומה לאוכל ענבים בשולות ושותה יין ישן..." קהלת רבה (וילנא) פרשה י"ב: "דברי חכמים כדורבנות, ככדור של בנות מה כדור זה מתכדור מיד ליד ואינה נופלת לארץ, כך לא נפל דבר אחד וגוי, מה כדור זה מקלעין בה בידים ואינה נופלת כך משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה וכו'." התנא רבי יוסי כתב את "סדר עולם".
  21. חולין קלו, ע"ב: "ב"מ תחילת פו: יומא כח, ע"ב ועוד רבים אחרים.
  22. אגרת רשי"ג, סדר תנאים ואמוראים ועוד.
  23. ספר הקבלה (הראב"ד), שלשת הקבלה, המאירי בהקדמה למסכת אבות ואחרים. כן עיין רשי"י מסכת גיטין דף ס, ע"א ד"ה אוצר בלום.
  24. מכיוון שמורינו ורבותינו העבירו אלינו את תורת ליטא, אתרכו להלן בתורתן של הישיבות הליטאיות, ולא במוסדות כמו ה"שטיבלאך" בפולין וכליזיה או ישיבת "תומכי תמימים" שנסודה בלובאוויטש.

הרב משה צבי נריה²⁵ מייסדן של הישיבות התיכוניות למד והעביר את תורת "ליטא" לתלמידיו ותלמידיו לתלמידיהם. לדעתנו אסור להתנתק מה"חוט המשולש" ולחפש "תורה חדשה" או דרכי לימוד שבמהותן חדשות הן לחלוטין. אם "נזרוק" את הישן - לא יהיו לנו לא תורה חדשה ולא תורה "ישנה".

ננסה למצוא את האיזון ולהישאר נאמנים לדרכי הלימוד שלמדו במסירות נפש מאות שנים. למרות שלומדים היום בישיבה התיכונית כחצי עד רבע הזמן שלמדו בליטא, ובתיכון דתי כעשירית מהזמן, עלינו לאמץ את דרכי הלימוד של "ישראל סבא".

מצאנו שלימוד תלמוד משפר את תחום הבנת הנקרא ויכולת ניתוח טקסט מורכב ("מילולי" בשפה העברית). למרות שבמקצוע אנגלית, לומדי התלמוד (תלמידי ישיבות תיכוניות מילידי הארץ) הגיעו להישגים נמוכים מכלל הנבחנים, הם מגיעים לאותו ממוצע כללי של שאר האוכלוסיה בזכות הבנת הנקרא והעדיפות שיש להם בניתוח טקסטים²⁶. לא ניתן לומר שהישיבות מקבלות תלמידים בעלי יכולת גבוהה יותר. עובדה שבאנגלית הם חלשים יותר ובמתמטיקה אין הבדל מובהק בין האוכלוסיות²⁷. לדעתנו, דרכי הלימוד של תלמוד שירשנו מרבתינו, אם זו גישת "החילוק" או גישת "ההגיון", הן מה שגורם להבדל המובהק בין לומדי תלמוד לאלה שאינם לומדים תלמוד.

25. למד עם סבי במינסק. הרב משה צבי נריה סיפר לי שהיו לומדים בעזרת הנשים של בית הכנסת במינסק. בשל החשש מרדיפתם של לומדי תורה על ידי השלטונות ברוסיה שלשלו חבל מהחלון וכשנכנסו זר לבית הכנסת, ראש הישיבה היה בורח בשיטת ה"סנפלינג" דרך החלון. הרב נריה לא רק העביר לתלמידיו דרכי לימוד, אלא גם חנך למסירות נפש ללימוד תורה. במקור, הישיבה הראשונה שפרנסה את תלמידיה הייתה במינסק (הודות למרת בלומה, אשה בעלת אמצעים שכלכלה את כל הלומדים). אחד מתלמידי רבי חיים מוולוז'ין ייסד את הישיבה במינסק, וכונתה ה"קולויה".

26. לתלמידי הישיבות אין עדיפות באוצר מילים. ההפך הוא נכון. הממוצע שלהם קצת נמוך מהאוכלוסייה הכללית והצד החזק שלהם היה בניתוח נכון של הטקסטים. לדעת ד"ר מנחם הירשמן (מבית הספר לחינוך של האוניברסיטה העברית) המחקר לא משקף את המסקנה הנ"ל. ניתן לומר אולי שבתנ"ך או מקצוע אחר נלמד בצורה שונה ולכן התקבלה התוצאה הנ"ל. ניתן להעלות הרבה השערות וסיבות להבדלים בין תלמידי ישיבה תיכונית לשאר האוכלוסייה. לדוגמה התלמיד הישיבתי שומע בבית הכנסת ומתפלל כל יום, אך אין הסבר הגיוני לכך שהבדלים אלה גרמו להבדל מובהק בין תלמידי הישיבה לשאר האוכלוסייה בניתוח טקסטים והבנתם. 27. ניתן לראות את הנתונים המדויקים בעבודה (פרק 12) של צבי קנריק, לשם קבלת תואר דוקטור, "הוראת תלמוד באמצעות מפות קוגניטיביות", האוניברסיטה העברית ירושלים, תשי"ס.

דרכי לימוד כפי שלמדו בליטא מפתחות דרכי חשיבה חדות, לוגיקה ייחודית, שיטות לאנאליזה, וויכוח, טיעון, נימוק ודין מורכבים ומסובכים. הצורך בהבנת דף תלמוד גורם ללומד הסוגיא התלמודית להשתמש, בחשיבה מייסדר גבוה²⁸. באמצעות דרכי החשיבה התלמודית ולמידה עיונית כפי שלמדו בפוניבז', במיר ובישיבות ליטאיות אחרות נעשיר את התלמיד הצעיר במיומנויות חשיבה רבות ומגוונות.

עם תחילת המילניום משתנות המטרות החינוכיות. ראשית, המטרה החינוכית היא לרכוש מיומנויות חשיבה מורכבות. גם לפי הדעה הרואה ברכישת הידע עיקר, יהוו רכישת כלים לטיפול בידע ומיומנויות חשיבה הנלוות אליהם, הדרך העיקרית להתמודד עם שינויים הצפויים לפרט במערכת החינוך. לדעת רבים הקניית מיומנויות חשיבה מעצבת את התלמיד כאדם מוסרי ואוטונומי המתאים לחיים בחברה דמוקרטית (זהר, 1996). האם עלינו לוותר על דרך לימוד זו?

לדעת חוקרים ניתן להקנות לתלמידים תהליכי חשיבה נאותים וזה איננו רק כשרון מולד. התערבות חינוכית בהחלט מסייעת ברכישתם של כישורי חשיבה. לדעת (RESNICK, 1995) צריך להטביע בתלמיד גם נטיות חשיבה (מוטיבציה לחשיבה, בעיקר לחשיבה ביקורתית), כדי להוציא את היכולת אל הפועל. נמצא שאין קורלאציה בין I.Q. לנטייה לחשיבה (נבדק בחשיבה ביקורתית). ההשערה שלנו היא, שבאמצעות לימוד סוגיות התלמוד לעומק, נוכל להקנות את כל כישורי החשיבה שמחנכים וחוקרים רואים אותם כחשובים לאדם תרבותי בן זמננו. כן לדעתנו, מעצם ההתעסקות בדרכי החשיבה של עורך הסוגיא, התעמקות בסוגיא באמצעות הראשונים והאחרונים, נעשיר את התלמיד בהרגלי חשיבה ברמה גבוהה יותר ובנטיות חשיבה מפותחים.

28. לדעתנו לימוד קטע גמרא מקנה לתלמיד "מיומנויות חשיבה מסדר גבוה". Resnick (1987) מובא בזהר 1996.

לדעת Resnick חשיבה בסדר גבוה מאופיינת ב: התלמיד עושה שימוש בדפוסי חשיבה שונים במהלך הקטע, "חשיבה מסדר גבוה אינה אלוגריתמית". "חשיבה מסדר גבוה מסתיימת לעתים קרובות בפתרונות מרובים. שלכל אחד מה יתרונות וחסרונות, ולא פיתרון יחיד וברור".

"חשיבה מסדר גבוה כרוכה בשימוש בקריטריונים מרובים, ונוטה להיות מורכבת".

"חשיבה מסדר גבוה כרוכה לעתים בחוסר ודאות".

"חשיבה מסדר גבוה כרוכה בבניית משמעות".

"חשיבה מסדר גבוה דורשת מאמץ".

"חשיבה מסדר גבוה כרוכה בוויסות עצמי של תהליכי החשיבה, ואינה תלויה באחרים בכל צעד מחשבתי".

מפאת הצורך לקצר נביא בתמציתיות מספר מועט של מיומנויות חשיבה שניתן להפיק מדרכי הלימוד הליטאי. "החקירה", "שני דינים" ודרכי ניתוח של הסוגיא²⁹ התורמות לפיתוח מיומנויות החשיבה שלהלן:

1. הכללה - מציאת המושג העליון המציין את המשותף לאובייקטים נבדלים, אך שווים מבחינה מסוימת" (אורתור & פרנקשטיין, 1960; מובא בכהן 1991, עמ' 29)³⁰.

2. אנאליזה - ניתוח לעומק של טקסט הסוגיא התלמודית מהווה כלי מצוין ויעיל ללימוד ניתוח טקסטים כלליים. כמעט בכל סוגיא מופיעות דעות וסיבותיהן, השערות והפרכות, פעולות ותוצאות, הוכחות וסתירות, פרשנות מפורשת וסמויה, עיקר וטפל, תוכן ומסר, סיבה ומסובב, אירועים ותגובות, תופעות ותוצאות ועוד.

3. זירוג (עריכה היררכית) - "ההיררכיה היא סוג של מתאר. ערכה בכך שהיא מספקת ארגון ומבנה למושגים, שהתלמיד רוכש במקצוע מסוים. על התלמיד להכליל את הגירויים שברצונו לדרג ובשלב הבא הוא מדרג אותם על פי קנה-מידה שהוא רואה כחשוב. לא ניתן לדרג מקרים, נושאים והלכות ללא הבנה עמוקה של הסוגיא השלמה.

4. סיבתיות - אימון בחשיבה סיבתית עשוי להוות "ציר מרכזי" בשיעור תלמוד בפרט ובשאר מקצועות בכלל (כהן, 1991)³¹. החשיבה הסיבתית מתבטאת בקישור בין סיבות לבין תוצאות, בין גורמים לבין מה שנגרם לבין "הסיבה"³² והמסובב (CHAFEE, 1985)³³. אם נחנך באמצעות הסוגיות התלמודיות לחיפוש סיבתיות, התלמיד ירכוש את התכונה של סקרנות לחפש אחר הגורמים לתופעות חברתיות ולסובב אותו בטבע וכן סיבתיות בטקסטים שהוא קורא. אנו נהפוך את התלמיד להיות חוקר בלתי נלאה³⁴.

29. "ניתוח" כולל שאלות מדוע במקרה זה יחול דין מסוים? מדוע הדין כאן אינו כדן במקור אחר? מהי נקודת המחלקות?

30. לפי מינקוביץ "הכללה היא תהליך שלל קישור אירועים (גירויים: עצמים, תופעות התנהגויות) ושיוכם למחלקה על סמך הדמיון של בחינה אחת משותפת לפחות, תוך התעלמות מאותן הבחינות שהן ספציפיות לאירועים בודדים" (כהן, 1991).

31. פעולות החשיבה המתחפשת הסבר על ידי בקשת הסיבות והטעמים... פעולה ביקורתית או של השכל היא שורשה של החשיבה... (שמואלי, 1978 מובא בכהן, 1991 ע"מ 123).

32. וכן לפי chafee פעולת החשיבה היא פעולה של יצירת קשרים ופירוש קשרים קיומים.

33. ראה בהמשך "חקירה" של דין, מקרה או פירוש.

34. לדעת marzano, 1988 שתי מיומנויות בהערכה: 1- קביעת קנה מידה בהערכה. 2- בדיקת השיטה או אימרה של אותו "מאן דאמר" על פי אותו קנה מידה.

5. הערכה - התלמיד לומד להעריך ולשפוט שיפוט מנומק, רעיונות, תכניות, יצירות, אנשים, מצבים, שיטות, טקסטים, מאמרים ועוד, מבחינות ומזוויות שונות: אובייקטיביות, נכונות, דיוק, בהירות, עקביות, הגיון, תכונה, חשיבות, עוצמה, יעילות, חסרונות מול יתרונות, התאמה למטרות, מוסריות, מקורות המחזקים או סותרים את השיטה, וכי' (כהן, 1991). התלמיד לומד את תהליכי ההוכחה וההפרכה של הגמרא, ראשונים ואחרונים³⁵, כדי שיהיו לו הכלים להעריך³⁶ ולנקוט עמדה בין הדעות השונות.

6. חיזוי והסקה - הלומד הקורא טקסט מסוים "צועד צעד אחד קדימה", הוא מנצל את הכתוב כדי להפיק ממנו מה שלא נאמר במפורש - השתמעויות, תוצאות, מסקנות ודדוקציה³⁷. התלמוד מתברך בסוג חשיבה זה כמעט בכל קטע וקטע, ובכל סוגיא מספר רב של פעמים. עורכי הסוגיות השתמשו בדרך זו ועל הלומד להפיק ממה שהמקור כתב או ממה שלא כתב השתמעויות רבות.

7. סינתזה - "הפרט מסדר ומארגן פרטים ויוצר מהם תבנית שלא היתה קיימת לפני כן (או שקשה היה לראותה לפני כן)³⁸. הוא מצרף מרכיבים וחלקים ויוצר מהם

35. הפרט בדרך כלל מעריך באופן סובייקטיבי ועל ידי חשיבה "מערבית". הרגלים אישיים, ודעות מקובלות בחברה שלו. אין כאן מקום לאינטואיציה, על התלמיד להבין שלכל דיסציפלינה יש את דרכי ההוכחה שלה.

36. הבדל בין חיזוי ולבין הסקה כתוצאה מדדוקציה, שבחיזוי הקורא "צועד צעד קדימה" וזה צעד שלא תמיד תואם את המציאות הכתובה, (כמו "בהא גופא קשיא") בתהליך הדדוקציה אין אדם "צועד צעד" מעבר למידע המסופק לו ומאפשר הסקת מסקנות המחייבות בהכרח (גלץ, 19975). כל המידע נתון במשפט או בשני משפטים הנקראים הנחות. לדוגמה קטע הנלמד ע"י כיתה ו' תשנ"ז שלמדנו באמצעותו חיזוי ודדוקציה (לא התעמקנו בכיתה בהבדלים ביניהם). תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לג, ע"ב: אמר רבי זירא: כל האומר שמע שמע, כאומר מודים דמי. מיתבי: הקורא את שמע וכופלה הרי זה מגונה, מגונה הוא דהוי, שתוקי לא משתקינן ליה! לא קשיא, הוא דאמר מילתא מילתא, ותני לה, והא דאמר פסוקא פסוקא". הדין של רבי זירא נלמד בתהליך של דדוקציה: 1- כל האומר שמע שמע = (כאומר) מודים מודים (דמי). 2- כל האומר מודים מודים משתיקים אתו. 3- מסקנא: כל האומר שמע שמע משתיקים אתו. תהליך החיזוי בסוגיא הוא פעולה באמצעות "דיוק" והיסק ממה שלא כתוב. "הקורא את שמע וכופלה הרי זה מגונה" ההיסק - "מגונה" הוא דהוי, שתוקי לא משתקינן ליה!!! מהעובדה שלא כתוב חידוש גדול יותר, שמשתיקים אתו, מסיקים שאין משתיקים אותו אלא נתייחס למעשה של הכופל את קריאת שמע, כתופעה מגונה. (ההיסק כאן לא מחייב, אולי זו תופעה מגונה, לכן משתיקין אותו?).

37. זו היא תולדה של "חיזוי והיסק". כדי ליישם סינתזה צריך מיומנויות של הכללה, כושר אנלוגי, אנאליזה, השערה ועוד.

38. סוגיא המתאימה להקניית עיקרון של סינתזה היא: תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף לב, ע"א. גמרא: "אמר רבא: רפת שאמרו אינה מתעה ואינה משמרת. אינה מתעה, מדקתני אינו חייב בה. ואינה משמרת מדאיצטרך למיתני אינו חייב בה. דאי סלקא דעתך משמרת, השתא משכח לה אבראי מעייל לה לגואי. משכח לה מגואי מבעיא. אלא שמע מינה משמרת - שמע מינה."

שלמות" (כהן 1991, עמ' 194): כלל, דין, פירוש חדש והלכה חדשה³⁹.

8. **השוואה, דמיון ואנאלוגיה (היקט) -** כלומר, חיפוש קווי דמיון⁴⁰. "הבאת התלמיד לפעילות השוואתית גורמת לכך, שהוא יחפש תכונות שמבלעדי השוואה היה מתעלם מהם"⁴¹, (פויירשטיין, הופמן - מובא בכהן, 1991, עמ' 78). כדי שפעילות זו תהיה יעילה על המורה גם להתמקד על הבדלים וניגוד, סיבות להשוואה וניגוד, השערת תוצאות, דירוג חשיבות וסיבת הדירוג, אזי ההשוואה תהיה משמעותית יותר⁴².

אין ספק שניתן לרכוש את המיומנויות שהזכרנו באמצעות הסוגיא התלמודית ללא התעמקות יתירה, אך לא ניתן להשוות למידה שוטפת ללמידה לעומק בשיטה שלמדו בליטא באמצעות:

א. ניתוח מקיף:

- * מדוע יש במקרה מסוים דין כזה ולא אחר?⁴³
- * מדוע הדין כאן אינו הדין במקרה שם?⁴⁴
- * מהי נקודת המחלוקת של הדעות השונות?⁴⁵
- * מהי הנקודה המדויקת של הספק?⁴⁵

39. Marazano, 1988, Chaffee ו 1985, סבורים שהשוואה פירושה הבחנה בקווים משותפים וקווים שונים בין גירויים ועוד, אנו מחפשים דמיון ושוני בין הפריטים הרבים. שמהם אנו בורחים. גם השוני, כלומר ההנגדה עשויה להיחשב כהיבט של השוואה (כהן, 1991).

40. סוגיא שניתן ללמד בה ביעילות את היתרון של השוואה ובאמצעותה להבין בצורה ברורה את הניגוד היא בפרק המפקיד ב"מ דף לט, ע"א: "ומאי שנא מהא דתנן? (קיימת סתירה בעקבות השוואה, ובאמצעות הסתירה הסוגיא מנסה להבהיר עמימות וסיבתיות) המוציא הוצאות על נכסי אשתו - הוציא הרבה ואכל קימעא, קימעא, ואכל הרבה, מה שהוציא הוציא ומה שאכל אכל! (למרות שהשקיע בשדה אשתו, ייתכן מצב שלא יקבל שום תמורה ובנכסי שבוי הוא מקבל אחוזים מהרווח כאריס) (עורך הסוגיא מתרץ באמצעות השוואה למקרה אחר כדי שהלומד יבין בעמקות את ההבדל בין נכסי אישה ולבין נכסי שבוי) הא לא דמיא אלא להא: דתנן - דאמר ר"י אמר רב חסדא, המוציא הוצאות על נכסי אשתו קטנה, כמוציא על נכסי אחר דמי. (ניתן להבחין בניגוד כתוצאה מהשוואה, ובאמצעותה להבין באופן משמעותי מדוע בנכסי מלוג הבעל עוזב ללא פרוטה, ובנכסי שבוי הקרוב מקבל אחוזים מהרווח) אלמא כיון שלא סמכא דעתיה תקינו ליה רבנן. כי היכי דלא לפסדינהו.

41. המיומנויות חופפות אחת את השנייה.

42. התלמיד רוכש מיומנויות של אנליזה, סיבתיות, הערכה והכללה.

43. התלמיד רוכש מיומנויות של אנליזה, סיבתיות, הערכה, הכללה, השוואה, דמיון, אנאלוגיה חיוץ והסקה.

44. התלמיד רוכש מיומנויות של אנליזה, סיבתיות, הערכה, הכללה, השוואה, דמיון, אנאלוגיה, חיוץ, הסקה, וסינטזה.

45. התלמיד רוכש מיומנויות של אנליזה, סיבתיות, סינטזה, הערכה, הכללה, השוואה, דמיון, אנאלוגיה, חיוץ, הסקה ודירוג.

ב. חלוקה באמצעות תהליכי חשיבה של "שני דינים":

- * מקור או סיבת הדין?⁴⁶
- * המהלכים של ההלכה, במקרה או בדין.⁴⁷
- * התוצאות.⁴⁸
- * הבחנה בין סוגי הלכה.⁴⁹

ג. התעמקות בסוגיא על ידי "חקירה":⁵⁰

- * מה העיקרון שמאחורי הדין?⁵¹
- * איך פועלת ההלכה או המקרה הספציפי?⁵²
- * מה מהות המקרה ו/או הדין?⁵³
- * מה הפירוש?⁵⁴

האם נוכל לוותר על כלים חשובים אלה כדי לקדם את תלמידינו?! לדעתנו, התלמידים נהנים מהאתגר האינטלקטואלי של הארת הסוגיא באמצעות כלים אלה. אין להפעיל שיטת לימוד לעומק בכל שורה ובכל סוגיא, אך ניתן לדרוש מהתלמידים לכתוב עבודת חקר של חידושים על הסוגיא ולתת ציון גמר⁵⁵. יש דרישה כזו כמעט בכל מקצוע הנלמד בתיכון, מדוע דווקא במקצוע התלמוד נסתפק בבינוניות. עלינו גם לתת חלק מציון הבגרות או ציון מגן על "חבורה" (שיעור לפני חבריו בכיתה) שהתלמיד מעביר לחבריו המבוססת על עבודת חקר (בלשון ישיבת פוניביזי "חבורה") שעשה.

- 46. לדוגמה: "עציץ נקוב דינו כקדקע: האם משום שהזרעים יונקים מן האדמה וזו נחשבת כגידולי ארץ - או שנא משום שהזרעים נחשבים מחוברים לקרקע (רבי חיים מבריסק)!!
- 47. לדוגמה: מחלול מעשר שתי דרכים (א) דרך פדיה (ב) דרך מקח וקנין.
- 48. שני דינים בנר חנוכה: (א) מצווה (ב) פרסומי ניסא (הרוגאציבר - ר' יוסף רוזין למד ב"חברותא" עם רבי חיים מבריסק).
- 49. לדוגמה: שני דינים באבלות (א) איסורי אבלות (ב) קיום מצוות אבלות "בקום ועשה".
- 50. התלמיד רוכש מיומנויות של אנאליזה, סיבתיות, סינטזה, הערכה, הכללה, השוואה, דמיון, אנאלוגיה, חיוץ, הסקה ודירוג.
- 51. לדוגמה: בן נח שגול (רבי חיים מבריסק). (א) האם איסורו משום שמחזיק ממון חברו שלא ברשות (התוצאה) (ב) או משום שעשה מעשה גזילה (המעשה)!!
- 52. לדוגמה: טובל ושרץ בידו (רבי חיים מבריסק). (א) האם מעולם לא נטהר. (ב) או שנטהר ומיד נטמא.
- 53. לדוגמה: מהי מצוות עשה של "תשביתו": חמץ. (א) האם עובר עליו בכל רגע (דין בזמן) (ב) או צריך להשביתו פעם אחת (הדין בחמץ)!!
- 54. לדוגמה: "כל הקורבנות שהאישה חייבת, בעלה מביא על ידה": מה הכוונה? (הרוגאציבר) (א) בעלה חייב לספק לה את הקורבן. (ב) או הבעל עצמו חייב בעצמו להביא את הקורבן!!
- 55. תלמידים בישיבות תיכוניות כמו: נווה שמואל שבאפרת ועוד היו עושים עבודות גמר גם בתלמוד.

לדעתנו, עלינו לאמץ לימוד מוסר כפי שהיה בישיבות בליטא. האם תלמידינו מושלמים במידותיהם ואין צורך להשקיע ולעשות עבודה לשיפור ערכיהם המוסריים? ניתן לאסוף חומר לימודים מספרי מוסר שלמדו בפוניבז’⁵⁶. לדעתנו, רצוי להתחיל את לימוד המוסר בתחילת התיכון, בכיתה י’. רצוי לקיים דיון מעמיק בסיליבוס, וכן לבחון האם רצוי להכין בחינות בגרות על הנושאים שלהלן. אנו סבורים שרצוי לבחון את התלמידים בנושאים שלהלן. כל נושא יהווה יחידה בגרות. כפי שהזכרנו, הנושאים והערכים שנרצה להקנות לתלמידינו, דורשים דיון ציבורי מעמיק. אנו נציע את הערכים שלהלן. וחלק קטן מספרי הלימוד שיכולים להוות דגם להנחלת ערכים אלה:

1. דבקות במטרה או במשימה ומאבק כנגד ויתור עצמי - אמרות חז”ל רלוונטיות, מסילת ישרים שער הזריזות, שער הנקיות. אורחות צדיקים שער הרצון, שער העצלות.

2. איפוק עצמי - אורחות צדיקים שער הכעס, שער הענוה, שער הגאווה, שער השתיקה, שער האמת ושער העזות. מסילת ישרים (באמצע) פרק י”א על המידות, ואמרות חז”ל רלוונטיות.

3. אהבת הזולת וממילא התחשבות בזולת - ספר שמירת הלשון, מסילת ישרים פרק י”א. אורחות צדיקים שער האהבה, שער הרחמים, שער הקנאה, שער הנדיבות, שער לשון הרע ואמרות חז”ל רלוונטיות.

התלמידים בישיבות שבליטא לא חדלו מלשחות בים הסוער של התלמוד אף במחותרת בתקופת השואה עד יום ה”אקציה” בו הושמדו פיסית. הם המשיכו את לימודיהם במסירות נפש אדירה גם בימים החשוכים של השואה. עלינו כמחנכים מוטלת החובה להמשיך, ולנסות להעביר (כמה שזה אפשרי) את הלהט ואת רוח ההקרבה של רבותינו שלמדו בישיבות שבליטא, לתלמידינו שבארץ ישראל המתחדשת.

56. בישיבות בליטא וכן בישיבות הליטאיות היום יש “סדר” מוסר (קביעת שיעורים קבועים - או לימוד עצמי קבוע) כל יום במשך השבוע.

ביבליוגרפיה

- דה-בונו אדוארד: **למד את ילדיך לחשוב**. מכון ברנקו ויס לטיפוח החשיבה, ירושלים, 1993.
- זהר ענת: **ללמוד, לחשוב וללמוד לחשוב**, תל, מכון ברנקו ויס, ירושלים, 1996.
- כהן אברהם: **לטיפוח החשיבה של התלמיד בשיעור**, האוניברסיטה העברית, הוצאת נועם, ירושלים, 1991.
- כספי משה: **מי חושב? גישה פסיכולוגית-חינוכית**, מסדה, רמת גן, 1978. לוי איריס, דמבו יורם וסיגלר רוברט: **תרומת החברותא לחשיבה**, כרך ל"ח, 3, תמוז תשנ"ז.
- לנדוי בצלאל: **"ישיבות ליטא ופולין - מוולוז'ין ועד השואה"**, מחניים, סיון תשכ"ג, עמ' 34-45.
- פרנקנשטיין קרל: **שיקום האינטליגנציה החבולה**, ביה"ס לחינוך שליד האוני העברית, ירושלים, 1970.
- קנריק צבי: **עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, הוראת תלמוד באמצעות מפות קוגניטיביות בביה"ס הממלכתי-דתי בישראל**, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תש"ס.
- רפל דב: **מסילת ישרים - חינוך באמצעות אינדוקרינציה, הגות בחינוך היהודי**, תש"ס, עמ' 173-182.